

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Az örmény népirtásról és erdélyi visszhangjáról

Attól kezdve, hogy az ősi örmény területek nagy része a 14. század folyamán török uralom alá került, a keresztény örmény kisebbség folyamatosan hivatalos diszkriminációnak volt kitéve (pl. speciálisan kivetett adók, anyanyelvhasználat tiltása). Ennek ellenére a birodalom örmény népeisége, eltekintve a cserkesz és kurd hordák támadásaitól, viszonylagos békében élt egészen addig, amíg a 19. század második felére a birodalom egyre fokozódó gazdasági és politikai válsága merőben új helyzet elé állította a törököket, és ezáltal – a növekvő feszültség és gyűlölködés révén – a törökországi örményeket is.

Ahhoz, hogy megérthessük, miként vezetett a kor által örmény kérdésként ismert politikai dilemma néhány évtized alatt több mint másfél millió ember halálához, legalábbis az 1878-as San Stefanó-i békéig, illetve berlini kongresszusig kell visszamennünk. Ezek keretében az oroszokkal szemben háborút veszített Török Birodalom a többi hatalom előtt kötelezte magát a területén élő örmények védelmére a cserkeszekkel és kurdokkal szemben, az általános vallásszabadság bevezetésére, valamint arra, hogy folyamatosan tájékoztatja a konferencia résztvevőit az örmények helyzetéről. Ugyanakkor – a keleti kérdéshez való addigi viszonyulásukkal összhangban – a nyugati hatalmak, kiváltképpen Anglia, mindenképpen igyekeztek megmenteni az egykor erős Török Birodalmat a növekvő orosz expanzióval szemben, ennek érdekében Berlinben elérték, hogy az orosz csapatokat azonnal vonják ki a törökországi örmény területekről. Többek között ennek következménye az örményeket érintő pontok ignorálása, az örmény kérdés fokozatos elsikkadása a kongresszust követő időszakban.

Mindeközben II. AbdulHamid szultán továbbra is következetesen csorbította az örmények jogait, betiltotta lapjaikat, összejöveteleiket, török reguláris és kurd szabadcsapatokat szervezett és fegyverzett fel a védtelen örmény lakosság terrorizálására, mire azok csupán protestálással és illegális szervezkedéssel tudtak válaszolni, ugyanakkor sem az európai országok frissen létesített külképviseletei, sem a keresztény misszionáriusok nem voltak képesek érdemlegesen változtatni a helyzeten. Az örményekkel szemben alkalmazott erőszak 1894 és 1896 között tetőzött először, hozzávetőlegesen 2–300 000 örmény halálát okozva (az áldozatok számát illetően eltérő becslések is napvilágot láttak, sőt egyes források orosz csapatoknak tulajdonítják a mészárlásokat). A pogromok mellett a törökök erőszakos térítéshez is folyamodtak, elpusztítva vagy mecsetté alakítva keresztény templomok százait. Ezek az események – a konzulátusok és misszionáriusok jelentései révén – újra a hatalmak perspektívájába tolták az örmény kérdést.

A 20. század első éveiben aztán jobbra fordulni látszott a törökországi örmények sorsa. Az Egység és Haladás Pártja (rövidített török nevén Ittihad, más néven ifjútörökök) révén reformmozgalom indult az ország modernizálásáért és az 1877-ben felfüggesztett alkotmány újbóli hatályba helyezéséért, utóbbit 1908-ban az ifjútörökök meg is valósították. Ezzel párhuzamosan az örmények helyzete is javult, visszakapták alapvető jogaikat, ez az állapot azonban átmenetinek bizonyult, mivel az örményeknek végig kellett nézniük, hogyan válik hatalomra kerülése – az 1913-as katonai puccs során az ifjútörökök radikális oldala veszi át a hatalmat – után rövid idővel a (török viszonylatban) liberális, demokratikus ifjútörök mozgalom sovinizta, kereszténygyűlölő párttá. Már 1909-ben újabb pogromokra kerül sor, melyeknek Kilikiában 20–30 ezer örmény esik áldozatul. Ezek után a Talaat és Enverpasákból

valamint Dzsemál bégből álló triumvirátus hozzáfogott, hogy megvalósítsa célját: egy homogén, kisebbségektől és keresztényektől mentes török államot.

Erre a török kormánynak váratlan lehetőséget jelentett a kirobbanó háború. A hidegfejű ifjú török vezetők tisztában voltak azzal, hogy a háború forgatagában a nemzetközi diplomácia és közvélemény várhatóan nem tulajdonít majd akkora jelentőséget egy másodrendű hatalom területén végbemenő öldöklésnek, mint békeidőben. Ebből a szempontból még inkább a törököknek kedvezett, hogy a háború egyre szélesedett, egyre több országot sodorva magával. A háború kezdetére a német–török kapcsolatok meglehetősen szorosra fűződtek, ami abban is megnyilvánult, hogy a németek kezében volt a török gazdaság és hadsereg feletti tényleges ellenőrzés. Senkit nem lepett meg tehát, amikor 1914. október 29-én Törökország a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba. Arról azonban, ami fél évvel később, Gallipoli után kezdődött a frontvonalakon túl, az ország belsejében, kevesen értesültek.

1915. április 24-én – pontosabban az előző nap éjjelén – Isztambulban letartóztattak mintegy 800 törökországi örmény vezetőt és értelmiségit. Ezzel vette kezdetét az emberi ésszel nehezen felfogható számítással, kegyetlenséggel és – nem utolsósorban – hatékonysággal véghez vitt irtó hadjárat és mészárlás, amelynek során a 2–2,5 milliónyi törökországi örménységből mintegy másfél milliót pusztítottak el fegyverrel, vagy éhezettek, szomjaztattak halálra, útban a deportálások célja, a Der el Zor sivatag felé. (Jellemző a török vezetők cinizmusára, hogy lőszer hiányában egyszerűen a sivatagra bízták a szerencsétlenek sorsát, miközben válogatott kegyetlenkedéseknek tették ki őket.)

Bár a török kormány jó néhány ürügyet kreált az örmények megbüntetésére, a világ közvéleménye előtt semmiképpen sem tudott volna egy ilyen mértékű pusztítást igazolni. Ezen túlmenően, figyelembe véve, hogy az örmények kiirtása államférfiak által előre megtervezett forgatókönyv szerint ment végbe, következtethetünk arra is, hogy gondoltak a hírek áramlásának megakadályozására, és a bizonyítékértékű dokumentumok megsemmisítésére illetve biztonságba helyezésére. Nem riadtak vissza amerikai konzulok megfélemlítésétől sem, mint kiderül Jesse Jackson aleppói konzul 1915. augusztus 3-án kelt leveléből. William Prickett oxfordi tanár pedig magánutazóként ötnapos vonatútja során azzal szembesült, hogy a vonat ablakai fehérre voltak festve, hogy ne lehessen kilátni, ami a törökök részéről nagyfokú előrelátásra és tudatosságra enged következtetni.

A biztonsági intézkedések ellenére a mészárlások híre gyorsan átszivárgott Törökország határain túlra. Az 1915-öt megelőző irtó hadjáratok során a Török Birodalomba akkreditált brit és francia konzulok több ízben is tájékoztatták hazájukat a történésekről. 1915-re az Antant országainak képviselői már elhagyták az országot, így 1915 és 1917, az Egyesült Államok hadba lépése között a népirtás híre elsősorban két, egymástól lényegében független forrás által jutott el a nyugati országokba: a Török Birodalom területén missziós munkát folytató, többnyire amerikai egyházi személyektől, valamint az Egyesült Államok törökországi külképviseleteitől. Ez időben amerikai konzulátus működött Konstantinápolyban, Adrianopolban, Szmirnában, Samsunban, Trebizondban, Kharputban, Mersinben, Aleppóban, Beirútban, Damaszkuszban, valamint Bagdadban, tehát 11 nagyvárosban. A misszionáriusok beszámolóit összesen öt vilajetből érkeztek, úgymint Sivas, Bitlis, Marash, Adana és Konya. A 19. század végén a Török Birodalomban kb. 145

amerikai misszionárius tevékenykedett. 1915 és 1921 között Henry Morgenthau nagyköveten keresztül több mint 60 konzuli jelentés és 72,

misszionáriusok illetve egyéb személyek által küldött beszámoló érkezett a washingtoni külügyminisztériumba (ezek aztán eljutottak Nagy-Britanniába is, ahol a brit propagandagépezet a központi hatalmak ellen próbálta felhasználni őket). A külképviselőket és misszionáriusokat kívül Törökországban tevékenykedő tanítók, egészségügyi dolgozók, egyszerű utazók is szemtanúként számoltak be a népi társaságról. 1915 nyarára tehát az Egyesült Államok és az Antant kormányai részletes információikkal rendelkeztek a történetekről. A már említett Morgenthau mellett több államférfi és közéleti személyiség is beszámolt a kegyetlenkedésekről, vagy felemelte ellene a szavát: Arnold Toynbee, Henry Adams Gibbons, René Pinon, Anatole France, Albert Thomas, Johannes Lepsius, Armin Wegner, Heinrich Vierbücher, Fridtjof Nansen.

Az újságok tudósításai nyomán 1915 októberében ezrek vonultak New York utcáira a mérsárlások ellen tüntetni, de az egész országban gyakoriak voltak a tüntetések. Londonban először Viscount Bryce hozott nyilvánosságra részleteket a népi társasággal kapcsolatban, 1915 novemberében.

Ha a népi társaság hírének korabeli magyarországi elterjedtségét, illetve a mérsárlások itthoni visszhangját vizsgáljuk, nem kerülhetjük meg akkori szövetségesünk, Németország viszonyulását a kérdéshez, továbbá az esetleges felelősség, bűnrészesség kérdését. Számos forrás bizonyítja, hogy Berlin is időben értesült az eseményekről, ugyanakkor nyilvánvalóan nem állt érdekében, hogy egy „török belpolitikai esemény” éket verjen a két ország szövetségébe. Elképzelhető, hogy a törökországi német jelenlét révén Berlinben már jóval a népi társaság kezdete előtt számítottak erre, és fel voltak készülve az örmény nép feláldozására a várható háborús győzelem oltárán. Ezt látszanak igazolni von Bernstorff amerikai német nagykövetség palástoló kijelentései, amelyekben 1915 szeptemberének végén pusztán agyszüleményeknek nevezi a Törökországból érkező híreket. 1916 végén azonban már a német hadvezetés az, amely rábírja a törököket, hogy lemondjanak a szmirnai örmények elpusztításáról.

Bár a kaukázusi és kis-ázsiai térség (a Dardanelláktól eltekintve) kívül esett a nagyhatalmak fő érdeklődési körén, korántsem volt jelentéktelen. Egyes források szerint bizonyos német körök nem bánták volna, ha a kaukázusi népek ereje, szuverenitása kissé megtörik. Erre utal, hogy az események legfontosabb német tolmácsolójától, Johannes Lepsiusától hivatalos német körök igen rossz néven vették, hogy nem tartotta szem előtt a politikai érdekeket. Mindazonáltal Németország esetleges bűnrészességét máig homály fedi (amerikai lapok nyíltan vádolták kollaborációval a Törökországban állomásozó német egységeket, ezek a vádak azonban az ellenpropaganda eszközeinek is tekinthetők).

A Nyugaton tapasztalható fokozott érdeklődéshez képest a magyar közvéleményt és szakíró-társadalmat az utóbbi száz évben jószerével hidegen hagyta a múlt század első genocídiuma. Míg Nyugat-Európában, és kivált az Egyesült Államokban, könyvek, tanulmányok, cikkek ezrei jelentek meg – és jelennek meg azóta is, nem kizárólag örmény származással bírók tollából – a témáról vagy annak egy adott aspektusáról, addig a magyar – és ezen belül az erdélyi magyar – közvélemény mintha még mindig immunis lenne az örmény népiirtás kérdésével szemben. (Kivételt képez néhány elszigetelten vagy szerzői kiadásban, sok évtizede megjelent könyv, pl. Korbuly Domokos: Az örmény kérdés a magyar közvéleményben. Budapest, 1942.) Még inkább figyelemreméltó ez a tény annak fényében, hogy a magyar nép, közvetve ugyan, de kétszeresen is érintett az örményirtás ügyében: egyfelől a Kárpát-medence örmény kisebbsége révén, másfelől pedig annak okán, hogy az események idején, az első világháború forгатagában Magyarország szövetségben állt Törökországgal.

Erre a viszonylagos közönyre, alulinformáltságra – részben, a magyarság egy részének hagyományos törökbarát beállítottsága mellett – pontosan az Osztrák- Magyar Monarchia első világháborús részvétele, illetve a török szövetség adhat magyarázatot. A háborús cenzúra ugyanis fenntartotta magának a jogot, hogy a háborús eseményekhez közvetlenül kapcsolódó hírek mellett más, az osztrák–magyar hadi érdekekhez egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen kapcsolódó hírek nyilvánosságra jutását is megakadályozza. Arról, hogy mennyiben befolyásolta a háborús cenzúra az 1915-től kezdődő törökországi vérengzések hírének eljutását a közvéleményhez, valamelyest képet alkothatunk a korábbi pogromok erdélyi sajtóban való előfordulási gyakorisága alapján.

A kolozsvári Ellenzék című napilap az 1894–96-os történéseket gyakran és részletesen kommentálja. Az első hír 1895. október 1-én jelenik meg, és ettől kezdve december végéig 47 cikknek témája a törökországi helyzet, melyek közül jó néhány címlapra került, három pedig vezércikként jelenik meg. A hírek forrása többnyire Budapest, de előfordulnak Berlinből vagy egyenesen Konstantinápolyból érkező híradások is. A kezdeti hírek az örmények konstantinápolyi felkeléséről szólnak, sőt törökök meggyilkolásáról is szó esik. Azok a hírek, melyek török részről érkeztek, természetesen az örményeket teszik felelőssé mindenért, ugyanakkor a híradások alapján körvonalazódni látszik egy olyan felkelés, melynek részvevői között az örményeken kívül szultánellenes törökök is szerepelnek, szó esik az – ekkor még (pozitív értelemben) reformpártinak nevezhető – ifjútörökök üldözéséről is. A lap tehát az eseményeket részben etnikai, részben társadalmi eredetűnek tünteti fel, és forradalomról beszél. Az örmények gyilkolásáról szóló hírek kezdetben többé-kevésbé megérdemelt büntetésként vannak beállítva, aztán október közepe táján megjelennek az ország belsejében

élő örmények tömeges irtásáról szóló hírek, melyekről a Reuters tudósít. Összesen 12 cikkben esik szó a kelet-törökországi örmények veszteségeiről. Az eseményekben a kor szemmel láthatóan az évtizedek óta húzódó keleti kérdés újabb aspektusát látja. Jellemző a kérdés jelentőségének megítélésére, hogy az örményeket és a velük történeteket a „keleti kérdés” esszenciájaként tárgyalja, és a francia revans-törekvésekkel együtt a kor Európájának két legfőbb politikai gócpontjaként említi, amelyek szorosan összefüggnek egymással. Az 1895. november 9-i számában a lap ezt írja: „A török-, örmény-, muszka-, angol konfliktustól féltik Európát, amelybe majd valamennyi hatalom belebonyolódik és lesz világháború.”

Az 1909. áprilisi eseményeket a szintén kolozsvári Ujság című napilap hasonlóan részletesen kommentálja. Ez év április 16-tól május 6-ig 21 cikk szól a törökországi történésekről. Ezekben a lap kimerítően foglalkozik azzal a belpolitikai zűrzavarral, amellyel az ország küzdött, az alkotmányválsággal és az ifjútörök-ellenes megmozdulásokkal, illetve ezzel párhuzamosan latolgatja az események lehetséges európai kihatását is. Az április 17-iki számban a lap vezércikkben tárgyalja a válságot, a polgárháború-közeli helyzetet azzal magyarázván, hogy a török nép nem rendelkezik alkotmányos hagyománnyal. Ugyanebben a számban esik szó először az örményekről, a cikk szerint a Bervina nevű helységben egy örmény megölt egy mohamedánt, mire a törökök az örmények ellen fordultak, s megöltek közülük többeket. E szám rövidhírei között szerepel az a hír is, miszerint „Adanában az összes kereskedőt kifosztották”, ami örményekre történő utalásként értelmezhető, viszont a történetek ismeretében enyhe verziója a valóságnak. A másnapi számban jóval árnyaltabb, reálisabb képet kapunk a történetekről, a lap már „örmények mészárlásáról” ír, az áldozatok számát – a forrásokhoz igazodóan – 400-ra vagy 4000-re becsüli, ami híven tükrözi a történetek átláthatatlanságát. Ugyanakkor – mint egy kommentárból kitűnik – az újságíró tisztában van azzal, hogy a hivatalos jelentések az áldozatok valós számának csak töredékét vallják be. A hírek szerint az áldozatok között volt két amerikai lelkész is, valamint ezekben a számokban olvashatók először a Talaat és Enver nevek.

1915-ben a magyarországi, és ezen belül az erdélyi sajtót illetően mindenképpen beigazolódni látszik a törökök vélhető előrelátása, ugyanis 1915 tavaszán és nyarán a népiirtással párhuzamosan több kiemelt fontosságú háborús esemény történt, vagy volt éppen folyamatban. Az év májusának első felében a gorlicei áttörés, a hónap vége felé pedig Olaszország „árulása”, majd a megnyíló olasz frontvonal tölti be szinte teljesen a lapok hasábjait. Nem hiányoznak a Törökországról szóló hírek sem, ezek azonban többnyire a Dardanellák márciustól decemberig tartó ostromára, valamint, elvértve, a kaukázusi és a mezopotámiai frontra vonatkoznak.

Az Ujság és kivált az Ellenzék 1915-ös számait tanulmányozva azonnal szembetűnik, hogy csak pozitív kimenetelű harctéri hírek fordulnak elő, sikertelenségről egyetlen esetben sem esik szó. Ugyanígy a szövetségesekről is kizárólag szuperlatívuszokban írnak: a németek Európa legcivilizáltabb népe, ők rendelkeznek a világ legzseniálisabb hadseregével, a törökök pedig „a szövetségünkben küzdő és vérző testvérek”. Nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy ez mennyiben független és őszinte véleménye az újságíróknak, avagy mennyiben a cenzúra eredménye. A háborús cenzúra természetesen minden hadviselő ország sajtójának szabadságát korlátozta, az Ellenzékben is történnek erre utalások, sőt több alkalommal felhívásban közölte a lap, hogy „amennyire a cenzúra megengedte, igyekezett mindig csak igaz híreket hozni a

háborús eseményekről". Mindezek után elmondható, hogy a kolozsvári sajtóban sem 1915-ben, sem az azt követő háborús években egyáltalán nem esik szó az örmény nép pusztulásáról.

Az első említés 1918-ból való, amikor az általános békeremények hatására csökkent a cenzúra mértéke. Ez év júliusában az Ellenzék még örmény–török háborúról tudósít, megállapítva, hogy „az örmény–török viszony folyton rosszabb és rosszabb lesz” (a hír Berlinből érkezett). Egy október közepén Bécsből érkezett, Törökország háború utáni sorsát taglaló tudósítás végén található megjegyzés azonban már nevének nevezi a dolgokat: „Enver pasa nem kerülheti ki büntetését az örmények között rendezett mézszárlásokért.” A lap tehát úgy ír a mézszárlásokról, mintha azok ténye köztudott lenne, nem kell – vagy még mindig nem lehet – magyarázatot fűzni hozzá.

Erdély román megszállásával, a cenzúra román kézbe kerülésével bár a cenzúra általánosságban erősödik, az örmények sorsáról való tudósításoknak nincs többé ilyen jellegű akadálya (később hónapokra megszűnik az összeköttetés Budapestről, az erdélyi magyar lapok saját tudósítóik mellett a romániai és egyéb külföldi lapokra támaszkodnak). Ennek hatására 1919-ben már több cikkben is találunk utalást a történetekre (pl. a száműzött örmények hazatéréséről szóló márciusi hír), de nem fordul elő egyetlen olyan írás sem, amely ismerteté az évekkel korábban kezdődő, de akkor még véget nem ért mézszárlásokat. Ez részben magyarázható az éledő békereményekkel és azzal, hogy az embereknek elégük lett a vérrel átitatott újsághírekből.

Mindent összevetve, az 1919-es évben is csak néhány rövid említést találunk a törökországi örménygyilkosságokról, melyek azonban igazolják a tényt, hogy 1919-ben is folytak az örményellenes akciók. Közli a lap az örmények segélykiáltását is a Nyugat felé, de Európában mindenki a béketárgyalások lázában égett, valószínűleg el sem tudták képzelni, hogy nem oldották meg az örmény nép sorsát azzal, hogy függetlenséget adtak neki.

Kategória: ÖrményLátó

Denumireautor: Poósz Lóránd